

Ruch Biblijny i Liturgiczny

Nr 2

ROK XXXV

1982

MATERIAŁY Z XVII SEMINARIUM NAUKOWEGO WYKŁADOWCÓW LITURGIKI

Góra Św. Anny, 2-4 IX 1980

Ks. Jerzy Stefański

INSTRUKCJA O LITURGICZNYM WYCHOWANIU W SEMINARIACH W KONTEKŚCIE AKTUALNEJ SYTUACJI ODNOWY LITURGICZNEJ

Instrukcja o liturgicznym wychowaniu w seminariach, przygotowana przez Kongregację do Spraw Wychowania Katolickiego¹, zachęca do uważnej i poważnej refleksji. Dokument był opracowywany, konsultowany, dyskutowany przez długie lata. Jego ostateczna redakcja wychodzi naprzeciw najbardziej palącym problemom Kościoła powszechnego w dziedzinie liturgii i jest odzwierciedleniem duchowych, doktrynalnych i duszpasterskich problemów związanych z aktualną sytuacją liturgiczną. Przed zapoznaniem się z zagadnieniami wyznaczonymi tytułem artykułu, chcemy przybliżyć kilka faktów dotyczących redakcji dokumentu.

Dnia 25 listopada 1965 r., Kongregacja do Spraw Wychowania Katolickiego opublikowała *Instrukcję liturgiczną dla seminariów*. Ale

¹ S. Congregatio pro Institutione Catholica, *Instructio de institutione liturgica in seminariis*, Romae 1979, Typis Polyglottis Vaticanis, s. 48 (= Instrukcja).

już w 1965 r. ta sama Kongregacja zwróciła się do Rady do wykonania Konstytucji o Liturgii (*Consilium*) z prośbą o przygotowanie nowego tekstu Instrukcji, ponieważ dotąd obowiązująca została oceniona przez tę Radę jako „prawie nieużyteczna” („quasi inservibile”). Nowo utworzona Kongregacja do Spraw Kultu Bożego przygotowała wstępny schemat *Instrukcji liturgicznej dla seminariów*, która została przesłana do komisji ekspertów wyłonionej z dwóch dykasterii: Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego oraz Kongregacji do Spraw Kultu Bożego. W wyniku wspólnych decyzji postanowiono, że Kongregacja do Spraw Wychowania Katolickiego opracuje na podstawie dotychczas osiągniętych rezultatów nowy tekst Instrukcji, która obejmie zarówno aktualne wymagania liturgicznego wychowania w seminariach, jak również specyficzną problematykę nauczania liturgiki w perspektywie teologii posoborowej. Na powstanie tekstu Instrukcji wywarli znaczny wpływ następujący eksperci: H. B. Meyer, E. Lengeling, J. Pascher, B. Fischer, F. Zauner, A. G. Martimort, W. Bachmann, P. Jounel, J. Castellano, B. Neunheuser, E. Pironio, A. Amore, G. Ceriani, P. Emer, F. Appendino, M. Lessi.

Ostateczna redakcja tekstu, po konsultacji z Kongregacją do Spraw Sakramentów i Kultu Bożego, została podpisana dnia 3 czerwca 1979 r. przez Kard. G. M. Garrone. Dokument, zredagowany w języku łacińskim, podzielony jest na dwie części poprzedzone introdukcją. Pierwsza część poświęcona jest życiu liturgicznemu oraz nauczaniu liturgii w seminariach, natomiast druga zawiera obszerny dodatek podający indeks tematów, które mogą być przedmiotem nauczania w seminariach.

Nie można studiować treści Instrukcji bez znajomości jej tła, czyli bez zapoznania się choćby w panoramicznym zarysie z aktualną sytuacją w zakresie posoborowej odnowy liturgicznej. Nowy dokument porusza zarazem nie tylko specyficzne zagadnienia właściwe reformie liturgicznej, lecz jest również owocem i odbiciem życia pastoralnego współczesnego Kościoła.

Zaproponowany temat i związane z nim metodyczne ograniczenia nie pozwalają na szeroką ekspozycję poszczególnych zagadnień, lecz upoważniają i podpowiadają możliwość wyboru. Ograniczymy się przy tym do zagadnień o charakterze uniwersalnym, nie zawężonym do jakiegokolwiek kraju. Niniejsze opracowanie jest jedynie syntetycznym ujęciem sytuacji rozpoznanej na tle szerokiej dokumentacji posoborowej reformy liturgicznej, kierowanej najpierw przez *Consilium* (od 25. 01. 1964); następnie przez Kongregację do Spraw Kultu Bożego (od 28. 05. 1969) i w końcu przez Kongregację do Spraw Sakramentów i Kultu Bożego (od 11. 07. 1975)².

² Najbardziej kompletny zestaw dokumentów posoborowych odnowy liturgicznej do roku 1973 zawiera: R. K a c z y Ń s k i, *Enchiridion Documentorum Instaurationis Liturgicae*, I (1963—1973), Torino 1976, s. 1222. Pozo-

Na temat aktualnego stanu odnowy liturgicznej na przestrzeni ostatnich piętnastu lat wiele zostało napisane i wypowiedziane³, z punktu widzenia tak osób zachwyconych aktualną sytuacją, jak opozycjonistów czy nawet osób zakłopotanych niektórymi fenomenami towarzyszącymi odnowie. Ważność tematu potęgowana jest jego złożonością i wielowymiarowością, różnorodnymi tradycjami kościołów lokalnych, ich odmienną kulturą, historią, sposobem postępowania, trudnościami w przekładaniu języka liturgii na konkretny sposób życia wspólnot kościelnych, niełatwym problemem przystosowań liturgicznych, trudnościami wynikającymi ze spontaniczności i twórczości celebransa. Aktualizacja reformy napotkała również niemałe trudności z powodu braku właściwego przygotowania kleru do nowych zadań, w różnorodnych niekontrolowanych i arbitralnych poczynaniach, aby pójść w reformie poza ustalone ramy, lub w końcu — odwrotnie — w realizacji reformy w sposób zbyt ostrożny, zachowawczy, itd.

Podjęcie każdej reformy liturgicznej zależy nie tyle od nowych ksiąg liturgicznych, ile raczej od jakości pracy pastoralnej kleru w parafii. Dlatego Sobór Watykański II wraz ze swą pierwszą Konstytucją przyjął i ukazał własny wymiar wybitnie pastoralny, wskazując zarazem na pilną potrzebę chrystianizacji względnie rechrystianizacji przy pomocy apostołstwa liturgicznego. Aby zatem wyjść naprzeciw tym oczekiwaniom, zaistniała już od dłuższego czasu potrzeba odpowiedniej *Instrukcji liturgicznej dla seminariów*, po-

stałe dokumenty do roku 1976 zob. *Documenta Instaurationis Liturgicae*, „Notitiae” 12 (1976) 355—356. Wśród dokumentów Stolicy Apostolskiej, publikowanych w późniejszych latach należy wspomnieć: S. Congregatio pro sacramentis et Cultu Divino, *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*, Typis Polyglottis Vaticanis 1977, s. 162. Bardzo pożyteczne są także następujące zestawy dokumentów, jakkolwiek nie wychodzą poza rok 1973: A. Cuva, *Documentazione liturgica di un decennio*, 4 XII 1963 — 2 XII 1973, „Salesianum” 36 (1974) 117—130; F. Dell’Oro, *I documenti della riforma liturgica del Vaticano II (1963—1973)*. Elenco cronologico con bibliografia, „Rivista Liturgica” 61 (1974) 102—163.

³ Byłby bardzo obszerny pełen zestaw podsumowań dotyczących rezultatów aktualnej reformy liturgicznej. Poniżej podajemy kilka takich „bilansów”, pochodzących z różnych środowisk i różnych orientacji: E. Cattaneo, *La riforma liturgica del Vaticano II*. Riflessione storica, Milano 1976; P. Fernandez, *Diez años de renovación liturgica: 1963—1973*, Phase 83 (1974) 415—432; K. Gamber, *Die Reform der römischen Liturgie*. Vorgeschichte und Problematik, Regensburg 1979; J. Gélinaeu, *Demain de la liturgie*. Essai sur l’évolution des assemblés chrétiennes, Paris 1976; A. G. Martimort, *Bilancio della riforma liturgica*. A dieci anni della Costituzione Conciliare sulla Sacra Liturgia, Milano 1974; F. Merkel, *Fünfzehn Jahre römisch-katholische Liturgiereform*, Liturgisches Jahrbuch 29 (1979) 129—142; B. Neunheuser, *Die nachkonziliare Liturgiereform*, Archiv für Liturgiewissenschaft 19 (1977) 59—88; J. Stefański, *Dziesięć lat liturgicznej odnowy posoborowej*, Ateneum Kapłańskie 87 (1976) 143—159.

nieważ poprzednie dokumenty, jak *Instrukcja o formacji teologicznej kandydatów do kapłaństwa*⁴ oraz *Instrukcja liturgiczna dla seminariów* (z dnia 25. 11. 1965), w wyniku szybko zmieniającej się sytuacji w zakresie posoborowej reformy liturgicznej, utraciły wiele na swej aktualności. Słusznie więc żywiono nadzieję na autorytatywną odpowiedź i pomoc ze strony kompetentnej Dykasterii odpowiedzialnej za właściwą formację liturgiczną w seminariach.

1. PODSTAWOWE ETAPY POSOBOROWEJ ODNOWY LITURGICZNEJ

Trudno porównać rozmach aktualnej reformy liturgicznej z jakimkolwiek uprzednim okresem historii Kościoła powszechnego. Były w przeszłości różne zamiary, nawet poważne realizacje reform. Wystarczy przypomnieć restauracyjną akcję liturgiczną związaną z osobą Grzegorza Wielkiego (590—604), okres reform karolińskich (VIII—IX w.), reformy zadekretowane przez Sobór Trydencki (XVI w.), ruch liturgiczny XIX wieku i niektóre częściowe decyzje odnowy liturgicznej w okresie po II wojnie światowej. Jednakże imponujący styl, organizacja i rozmach reform liturgicznych, kompetencje instytucji przeprowadzających odnowę, publikacja ponad 200 dokumentów liturgicznych kierujących reformą w kościołach lokalnych, przewyższają z pewnością wszelkie dotychczasowe rezultaty znane nam z historii Kościoła.

Oceniając podstawowe etapy posoborowej odnowy liturgicznej, jeden z jej głównych twórców na szczeblu centralnym — arcybiskup Annibale Bugnini (do roku 1975 sekretarz Kongregacji do Spraw Kultu Bożego) wyraził się następująco: „Od początku reforma charakteryzowała się potrójną fazą: przejściem od łaciny do języka mówionego..., reformą ksiąg liturgicznych... i trzecią fazą — aktualizacją w kościołach lokalnych”⁵.

A. Otwarcie w kierunku języków ojczystych

Zmiana języka liturgicznego, przejście od łaciny do języków współczesnych, nie było z pewnością wydarzeniem jedynie lingwistycznym. „Tłumaczenie tekstów liturgicznych na języki ojczyste

⁴ Po opublikowaniu przez Kongregację do Spraw Wychowania Katolickiego dwóch dokumentów: *Ratio Fundamentalis Institutionis Sacerdotalis* (6 I 1970) oraz *La formazione teologica del futuro sacerdote* (22 II 1976), zauważano pilną potrzebę dodatkowej Instrukcji o charakterze liturgicznym, gdyż wspomniane dwa dokumenty zbyt ogólnikowo poruszały zagadnienia liturgiczne.

⁵ A. Bugnini, *Progresso nell'ordine. A dieci anni dalla Costituzione Liturgica*, „L' Osservatore Romano”, 12 1973, 5.

zmieniło radykalnie charakter i pastoralny wymiar celebracji liturgicznych. Jednym z podstawowych założeń odnowy liturgicznej — zadekretowanych Konstytucją liturgiczną (KL) — jest czynne, pełne i świadome uczestnictwo w celebracji. Jego realizacja jest niemożliwa bez posługiwania się językiem własnym uczestników danego zgromadzenia liturgicznego. Ten szybki proces przekładów liturgicznych, jakoby prawdziwa „rewolucja lingwistyczna”, został zasugerowany przez Konstytucję liturgiczną (art. 36, 37, 54, 63, 78, 101). Wystarczy przypomnieć, że na przestrzeni ostatnich piętnastu lat zostały zgłoszone przez konferencje biskupów do zatwierdzenia przez Stolicę Apostolską księgi liturgiczne przełożone na 343 języki świata, pochodzące z 16 głównych rodzin lingwistycznych⁶. Jest to zarazem odważne i imponujące świadectwo żywotności Kościoła, o bogatych konsekwencjach pastoralnych, z którymi w pełni zetkną się duszpastarze dopiero w przyszłości. Duszpasterski cel wprowadzenia języków narodowych do celebracji, wbrew wszystkim zastrzeżeniom, tak podsumował wspomniany już arcybiskup A. Bugnini: „W istocie rzeczy, czego właściwie chciał Sobór? Otworzyć ludowi Bożemu skarbcze stołu słowa i stołu eucharystycznego... I jeśli zasada języka narodowego w liturgii opierała się na postulacie, aby zgromadzenie liturgiczne było w stanie uczestniczyć świadomie, aktywnie i owocnie (*scienter, actuose et fructuose* — KL 11), to nie ma jakiegokolwiek uzasadnienia, aby jakaś część akcji świętej była celebrowana w języku obcym ludowi”⁷. Choć język celebracji może być różny, np. polski, włoski czy chiński, będzie to zawsze liturgia rzymska celebrowana w kontekście kulturowym danego Kościoła lokalnego. Również w zakresie przekładów językowych przejawia się katolickość Kościoła.

B. Reforma ksiąg liturgicznych

Zasadniczo wszystkie podstawowe księgi liturgiczne zostały już w swej wersji wzorcowej, jako *editio typica* opublikowane lub znajdują się w końcowej fazie przygotowań. Brak jedynie następujących ksiąg:

a) niektórych części drugiego tomu *Pontyfikatu* odnoszącego się do rzeczy, a mianowicie: błogosławienia dzwonu, nowego krzyża, cmentarza, rytu pokutnego z racji profanacji kościoła czy cmentarza.

b) *Martyrologium Rzymskie*. Trzeba ustalić oficjalny i historycznie pewny katalog świętych i błogosławionych Kościoła. Ponieważ

⁶ Najbardziej kompletną dokumentację prezentuje: J. Gibert, *Le lingue nella liturgia dopo il Concilio Vaticano II*, „Notitiae” 15 (1979) 387—520.

⁷ A. Bugnini, *Restaurare la linea „autentica” del Concilio*, „Notitiae” 10 (1974) 219.

poszczególne kraje powinny najpierw u siebie opracować na sposób naukowy i historyczny integralny katalog świętych narodowych, nie należy spodziewać się szybkiego ukazania się tej księgi dla całego Kościoła.

c) *Księga błogosławieństw na różne okazje duszpasterskie (Liber benedictionum)*. W poprzednim Rytuale Rzymskim stanowiła ona pożądaną jego część. Właściwie księga ta jest już prawie gotowa i żywi się nadzieję, że po naniesieniu ostatnich poprawek zostanie wkrótce opublikowana⁸.

d) *Ceremoniał biskupi*. Chodzi tu o rodzaj *promptuarium* obejmującego podstawowe czynności liturgiczne, w których biskup bierze udział. Księga ma posiadać także komentarz ascetyczny. Celebracje, którym biskup przewodniczy, ukazane będą jako wzorcowe dla całej diecezji. Księga jest oczekiwana w kościołach lokalnych.

e) *Śpiewy Liturgii Godzin*. Chodzi tu o przygotowanie analogicznej księgi liturgicznej jak uprzednio wydane oficjalne śpiewy odnoszące się do *Ordo Missae*. Praca ta została przez Kongregację do Spraw Kultu Bożego zlecona opactwu w Solesmes. Szczególne problemy związane są tutaj z dostosowaniem Liturgii Godzin do tradycji i potrzeb różnych wspólnot monastycznych. Prace te są dość zaawansowane.

Każda generalna reforma liturgiczna musi zaczynać się zawsze od rewizji aktualnych ksiąg liturgicznych. Podstawowa zaś treść i kształt liturgii rzymskiej liczy sobie już parę wieków. Nie budzi zatem zdziwienia postulat KL 25: „Księgi liturgiczne należy zbadać i poprawić jak najrychlej”. I tu została dokonana praca naprawdę gigantyczna. W przeciągu zaledwie piętnastu lat zrewidowano i przepracowano ponad trzydzieści ksiąg liturgicznych. Pomocą służyli eksperci z całego świata⁹. Należy się słowo uznania dla wszystkich konsultorów, redaktorów, relatorów, ekspertów, współpracowników i uczestników procesu przygotowania i wydania nowych ksiąg liturgicznych. Dojrzewanie bowiem każdej księgi liturgicznej jest owocem żmudnych poszukiwań, studiów porównawczych z innymi, pozarymskimi liturgiami, wynikiem zharmonizowanej współpracy egzegetów, muzykologów, teologów różnych specjalizacji, efektem konsultacji — zgodnie z właściwymi kompetencjami — pomiędzy poszczególnymi dykasteriami rzymskimi.

⁸ W międzyczasie została zatwierdzona ad interim niemiecka edycja błogosławieństw — *Benediktionale*.

⁹ Wystarczy przypomnieć dwa poniższe zestawy: *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia*, *Elenchus membrorum, consultorum, consiliorum coetuum a studiis*, In Civitate Vaticana 1967, s. 70; *S. Congregazione per il Culto Divino, Elenco dei membri e consultori, Commissione centri istituti periodici di liturgia*. Città del Vaticano 1972, s. 93.

Nie wystarczy jednak wydrukować nowe księgi. Należy je następnie studiować z całym ich teologicznym, pastoralnym i duchowym bogactwem. Konieczny jest zatem następny etap poszukiwań:

1. każdą księgę należy umieścić w jej wymiarze historycznym;
2. przeanalizować jej zawartości rytualne, doktrynalne, duchowe;
3. odczytać każdą księgę w kontekście życia pastoralnego danej wspólnoty.

W ten sposób zbliżamy się do trzeciego etapu reformy — zintegrowania oficjalnej reformy liturgicznej z własną kulturą ludu, który w celebracji uczestniczy.

C. Aktualizacja reformy liturgicznej w kościołach lokalnych

W schematycznym zarysie przedstawiamy podstawowe momenty, które dotyczą praktycznej realizacji reformy.

a) Kryterium stopniowego realizowania reformy

Każdy organizm, a takim jest również żywy naród, ma swój własny rytm życia, właściwy sobie charakter, własną mentalność uformowaną przez historię, oryginalną kulturę, sytuację ekonomiczną itd. Jest dowodem pastoralnego niezrozumienia tej zasady brak niekiedy koordynacji między wprowadzaniem nowych ksiąg liturgicznych a katechezą wprowadzającą, informującą czy towarzyszącą nowym księgom. Dlatego najwłaściwsza wydaje się stopniowa publikacja nowych ksiąg. Ta zasada stopniowego wprowadzania nowości liturgicznych inspirowała wszystkie trzy Instrukcje liturgiczne¹⁰, które kolejno określają sposób realizacji postulatów Konstytucji Liturgicznej. Wszelkie zmiany form kultu muszą być poprzedzone odpowiednią informacją i pouczeniem. Bogactwo doktrynalne zawarte w tekstach i strukturach rytualnych nowych obrzędów i wynikające z nich różnorakie implikacje pastoralne domagają się usilnie stopniowej katechezy liturgicznej. W przeciwnym wypadku zagraża nowa rubrycystyka i posoborowy rytualizm.

b) Przystosowanie do różnych kultur narodowych

Skuteczne, czynne, pełne, świadome uczestniczenie w liturgii zależne jest także od momentów kulturowych, etnicznych, geograficznych. Liturgia musi uwzględniać charakter i tradycje narodowe (KL 4, 23, 37, 38, 40).

¹⁰ Instructio (prima): *Inter Oecumenici* — 26 IX 1964. Instructio (altera): *Tres abhinc annos* — 4 V 1967. Instructio (tertia): *Liturgicae instaurationes* — 5 IX 1970.

Sobór przewidział i zaprogramował wprowadzenie do liturgii różnych kultur i zwyczajów lokalnych. Wystarczy przypomnieć art. 37 Konstytucji o Liturgii.

Owe przystosowania w wymiarze pastoralnym można rozważać na czterech różnych poziomach:

- (1) Adaptacja języka symboli i znaków liturgicznych do potrzeb duchowych współczesnego człowieka określonej kultury,
- (2) Adaptacja i tłumaczenia ksiąg liturgicznych,
- (3) Adaptacje zarezerwowane krajowym konferencjom biskupów,
- (4) Adaptacje leżące w gestii każdego celebransa.

Liturgia przemawia do człowieka obrazem, znakiem, symbolem. Jest to właściwy język liturgii. Jednakże człowiek współczesny odrzuca wiele symboli tradycyjnych, historycznych, wręcz uwalnia się od niektórych (np. od wielu okadzeń, pocałunków kultycznych) i równocześnie ceni sobie znaki i symbole „naturalne” (np. żywy zawsze jest znak światła, wody, chleba, wina, uścisku ręki). Dlatego reforma liturgiczna uważnie przeegzaminowała wszystkie struktury rytualne także z tego punktu widzenia „eliminując powtórzenia, zdwojenia, ceremonie bezużyteczne, drugorzędne, historycznie przestarzałe — nie popadając zarazem w skrajność fałszywego racjonalizmu”¹¹. Zastosowano kryterium upraszczania rytów, aby dzięki temu lepiej podkreślić istotę historii zbawienia (np. temu służyła reforma roku liturgicznego i Kalendarza), aby wyraźniej zaznaczyć sens znaków sakramentalnych (np. usunięto niektóre szczegóły rytualne ze święceń kapłańskich, jak spięty na plecach ornat, związane dłonie), aby uwypuklić prawdziwość znaków (np. dialog w sakramencie chrztu dzieci odbywa się odtąd z rodzicami dziecka) itd.

Osobnym problemem jest adaptacja liturgii do charakteru i tradycji narodów. Adaptacja ta musi być zgodna z duchem samej liturgii i odpowiadać nauce Kościoła. Przystosowania adaptacyjne postulowane są zwłaszcza przez kraje odległe od kultury zachodniej. Charakterystyczne są tutaj koncesje przyznane Indiom w zakresie stosowania szat liturgicznych zgodnie z własnymi tradycjami, podobnie w Gujarati¹². Proces deeuropizacji i odzachodnienia liturgii zauważymy również w problemach mniejszej wagi (np. stosowanie głębokiego pokłonu w miejsce pocałunku, zmiany tekstów tam, gdzie występują szczególne trudności związane z przekładem, choćby w Japonii¹³). Ogólne założenia na tym odcinku zmierzają do tego, aby współczesny człowiek mógł uczestniczyć w celebrowanych tajemnicach wiary przy pomocy własnego języka i w oprawie własnej kul-

¹¹ B. Neunheuser, *Il simbolismo nella liturgia e l'uomo moderno*, „Rivista Liturgica” 55 (1968) 694.

¹² I. M. Echany, *Liturgia in Gujarati*, „Notitiae” 4 (1968) 37—40.

¹³ Zob. *Iaponia. Adaptatio Liturgica*, „Notitiae” 6 (1970) 66 n.

tury. Jest to zarazem bardzo pozytywny etap aktualizacji reformy liturgicznej.

Nie wystarczy jedynie dokonać przekładu ksiąg liturgicznych z łaciny na język ojczysty. Chodzi tu raczej o „zinterpretowanie” ich w duchu kultury danego kraju, zgodnie zresztą z ustalonymi zasadami odnoszącymi się do przekładów tekstów liturgicznych. Boże posłannictwo adresowane jest zawsze do człowieka „konkretnego”, żyjącego w pewnej rzeczywistości historycznej, związanego ze ściśle określoną kulturą. Celebracje liturgiczne, przybrane w tak zaprezentowane struktury rytowe, winny zatem opierać się na lokalnych księgach liturgicznych, zatwierdzonych oczywiście przez kompetentne władze Kościoła. Prawodawstwo liturgiczne w tej materii jest bardzo precyzyjne¹⁴.

Przed konferencjami biskupów (krajowymi i ponadregionalnymi), zgodnie z ustaleniami Soboru, otwierają się szerokie i delikatne zarazem zadania doprowadzenia do końca ważnych osiągnięć Soboru (KL 37—40), mianowicie „przetłumaczenia” ducha Konstytucji Liturgicznej na nową jakość życia w kościołach lokalnych. Konferencjom tym zastrzeżone są liczne możliwości adaptacji za pomocą zmian, dodania, poszerzenia, zamiany, opuszczenia, zredukowania, zastąpienia, przedstawienia — zarówno tekstów jak i rytów¹⁵.

Margines wolności w celebracji poszczególnego duszpasterza wcale nie jest mały. Pozostawiono bowiem wiele władzy celebransowi. Najpierw stwierdzenie zasadnicze: wskazania dotyczące kompetencji celebransa w zakresie jego twórczości rytualnej są precyzyjnie określone i znajdują się we *Wprowadzeniu do Mszału, do Liturgii Godzin* oraz można je znaleźć we właściwych miejscach poszczególnych obrzędów. Cel tych elastycznych przystosowań wyjaśnia dokładnie *Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*: „Należy dołożyć jak największe starania o taki dobór i takie ułożenie form i elementów, proponowanych przez Kościół, aby uwzględniając okoliczności osób i miejsca, przyczyniały się one intensywniej do czynnego i pełnego uczestnictwa i lepiej odpowiadały duchowemu pożytkowi wiernych” (n. 5). Ta zasada wynika z podstawowego założenia teologicznego: wszelka celebracja liturgiczna jest akcją Chrystusa i akcją ludu Bożego, akcją hierarchicznie uporządkowaną. Mając to na uwadze, duszpastersko wrażliwy celebrans będzie umiał pastoralnie zinterpretować i zastosować pozornie nieprecyzyjne rubryki liturgiczne, jak *his vel aliis verbis, pro opportunitate, si casus fert*, itd. Możliwość doboru tekstów jest istotnie szczęśliwą szansą, o ile owa zdrowa różnorod-

¹⁴ Np. *Norme per l'unica traduzione popolare dei testi liturgici*, „Notitiae” 6 (1970) 84—85, wydane przez Kongregację do Spraw Kultu Bożego oraz: *De Ecclesiae Pastorum vigilantia circa libros*, opublikowane przez Kongregację do Spraw Nauki Wiary, „Notitiae” 11 (1975) 99—100.

¹⁵ Por. A. C u v a, *La creatività rituale nei libri liturgici ai vari livelli di competenza*, „Ephemerides Liturgicae” 89 (1975) 54—99.

ność jest w zgodzie z prawnymi ustaleniami Stolicy Apostolskiej. Celebrans, rozumiejący sens adaptacji, będzie daleki od wyłącznie rubrycystycznego i ceremonialnego traktowania liturgii, pamiętając jednakże, że liturgia poza wymiarem doktrynalnym, pastoralnym i duchowym, ma także aspekt dyscyplinarny.

c) Twórczość i spontaniczność celebransa

Owocne uczestnictwo ludu w liturgii zależy nie tylko od nowych ksiąg i konsekwentnej katechezy liturgicznej, ale także od faktu, jak celebrans sprawuje czynności liturgiczne. Prawdziwa spontaniczność w celebracji wynika z potrzeby autentyczności, która wyklucza zarówno wygodną, żelazną stałość norm i form rytualnych, jak też anarchię w doborze tekstów i sposobu celebrowania. Przepisy liturgiczne zezwalają na spontaniczność, lecz chodzi przede wszystkim o „spontaniczność ducha”, o świeżość w celebrowaniu, o takie interpretowanie znaków liturgicznych, aby one na nowo stały się czytelne i łatwiej docierały do wiernych. Bez spontaniczności ryt staje się mechaniczny, zaś bez pewnego rytualizmu łatwo wpaść można w zamęt. Chodzi tu po prostu o poczucie pasterskiej odpowiedzialności celebransa, który daleki będzie od niektórych współczesnych pokus w celebracji, przede wszystkim od pokusy częstych zmian dla zmian, od pokusy moralizowania w monicjach, od pokusy gadulstwa¹⁶. Często dyskretna zachęta i milczenie są skuteczniejsze od zmiany tekstu!

2. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA REFORMY LITURGICZNEJ

A. Pogłębienie doktrynalne

Nowe teksty liturgiczne są bogatsze doktrynalnie, co jest może mniej zauważalne pastoralnie, lecz posiada fundamentalne znaczenie. Wyliczymy tu jedynie ważniejsze punkty:

— doktrynalna rzeczywistość łaski, przy pomocy odnowionych znaków sakramentalnych, stała się łatwiej dostępna, bardziej zrozumiała;

— pojmowanie Kościoła zostało pogłębione poprzez liturgiczne rozumienie go jako hierarchicznej wspólnoty lokalnej i uniwersalnej;

— posługi wynikające ze święceń zostały określone, zgodnie z rolą i stopniem odpowiedzialności wynikającej z pełnienia funkcji w celebracji;

¹⁶ Por. B. Fischer, *Zehn Jahre danach*, w: *Kult in der säkularisierten Welt*, Regensburg 1975, 122.

— wyraźniej podkreślona jest rola biskupa jako odpowiedzialnego za całość życia liturgicznego w diecezji;

— nastąpiła rewaloryzacja roli Ducha Świętego w liturgii, a zwłaszcza w poszczególnych sakramentach;

— uchwycono lepiej teologiczną wizję liturgii rozumianej jako żywa obecność i działalność Jezusa Chrystusa, który w Kościele i przez Kościół, za pomocą sakramentalnych znaków, spełnia kapłańską misję uświęcenia człowieka i zarazem oddaje cześć Bogu Ojcu (zob. KL 7);

— określono lepiej przymioty liturgii, która jest teocentryczna, chrystocentryczna, celebrowana w łączności z Duchem Świętym, jest biblijna, hierarchiczna, paschalna, wspólnotowa, eschatyczna, obiektywna;

— w liturgii została odnowiona prawda o tajemnicy paschalnej jako szczycie historii zbawienia;

— ołtarz stał się centrum jednoczącym lud Boży;

— Chrystus jest w różnoraki sposób obecny w liturgii: w podstawowych znakach sakramentalnych (zwłaszcza w znaku chleba i wina), w osobie celebransa, w proklamowanym Słowie Bożym, w zgromadzeniu liturgicznym, w Liturgii Godzin;

— eklezjalny wymiar sakramentów został mocniej zaznaczony;

— poprzez nowe modlitwy eucharystyczne i ponad 70 nowych prefacji, prawda o Eucharystii zyskała nowy wyraz;

— koncelebrze przywrócono pierwotne znaczenie;

— uległa znacznemu zwiększeniu ilość tekstów euchologicznych, wziętych zarówno z antyczności chrześcijańskiej, jak też nowej twórczości¹⁷.

B. Ubogacenie pastoralne

Podstawową cechą charakterystyczną Soboru była jego pastoralność i odnowa życia religijnego. Odnowa liturgiczna inspirowana była tym samym kryterium. Wymiar pastoralny wszelkiej celebracji liturgicznej wynika z faktu, że akt liturgiczny jest momentem uprzywilejowanym aktualizacji zbawienia, z pełnym uczestnictwem zainteresowanego ludu. Pastoralna troska o każdą celebrację wyraża się w codziennym staraniu o uczestnictwo pełne, aktywne, świadome, wspólnotowe (KL 41). Aby do tego dojść, powinni zarówno celebransi, jak i wierni rozumieć liturgię, nabyć umiejętności jej słuchania, umiejętności odpowiadania w liturgii, rozumienia milczenia w ce-

¹⁷ Aby prześledzić źródła euchologiczne, z których liczne teksty odnowionych ksiąg liturgicznych pochodzą, odsyłamy do monumentalnej publikacji: E. Lodi, *Enchiridion Euchologicum Fontium Liturgicorum* Roma 1979 (1866 stron!).

lebracji, śpiewania i współdziałania w akcji liturgicznej¹⁸. Jakkolwiek jest to pozornie prosty program pastoralny, ma on jednak znaczenie zasadnicze i jest przedsięwzięciem długofalowym, zadaniem katechetycznym stojącym przed duszpasterzami. Wypełnienie tych postulatów gwarantowałyby prawdziwe odnowienie wspólnot parafialnych poprzez żywe zainteresowanie wiernych życiem liturgicznym. Zapewniłoby to zarazem właściwą współpracę między klerem a wiernymi.

Struktura i duch odnowionych rytów zachęca duszpasterzy, aby ożywić każdą celebrację. „Liturgia żywa dla żywych ludzi! Liturgia bowiem nie jest zespołem ceremonii, lecz celebracją umożliwiającą spotkanie Boga ze swym ludem. W ręce poszczególnych duszpasterzy złożył Sobór znaczne możliwości twórcze, interpretacyjne odnośnie liturgii. Tym samym zaufał Sobór poczuciu pastoralnej odpowiedzialności u celebransów i równocześnie zaryzykował powodzenie odnowy liturgicznej (zresztą nie tylko w liturgicznej).

C. Wzbogacenie biblijne

Ścisłe powiązanie między Biblią a liturgią jest faktem ogólnie znanym. Obecnie Słowo Boże znajduje swe szerokie zastosowanie w każdej akcji liturgicznej. Jest ono zasadniczym elementem inspirowującym modlitwę, jest naturalnym miejscem kontemplacji i celebracji tajemnic naszego zbawienia ujętego w ramy struktur rytowych. Liturgia właśnie poprzez Biblię odczytuje i przybliża fakty z historii zbawienia. Praktycznie każdemu nowemu rytowi towarzyszy obfity zestaw lektur biblijnych. Owocne wykorzystanie bogactw duchowych zawartych w czytaniach jest zadaniem każdego celebransa.

D. Pogłębienie duchowe

Problem ten, jakkolwiek znajduje się w końcowej części naszych refleksji, jest jednak istotny dla reformy liturgicznej. Ostatecznie, wszystkie założenia soborowe zmierzają ku pogłębieniu duchowemu całego ludu Bożego. Dlatego też reforma liturgiczna, poprzez celebrację misterium zbawczego, pragnie osiągnąć głębsze spojrzenie na wiarę osobistą, ożywić modlitwę indywidualną i społeczną, podnieść na wyższy poziom duchowość chrześcijańską. Zadanie to jest zasadniczym obowiązkiem każdego duszpasterza.

¹⁸ Zob. R. Falsini, *Perché la riforma liturgica?*, Milano 1967, 48.

3. KRYTYKA I OPORY WOBEC REFORMY LITURGICZNEJ

Instrukcja porusza także pewne bolesne problemy odnowy liturgicznej, jakie występują w niektórych regionach świata. Chodzi tu o nieudane eksperymenty, nadużycia, opinie przeciwne reformie itd. Najpierw uwaga ogólna: w dziedzinie liturgii, podobnie jak i na pozostałych odcinkach życia Kościoła, zauważa się niekiedy pewne osłabienie dyscyplinarne. To samo zjawisko może występować również w zakresie dyscypliny kleru, życia małżeńskiego, zakonnego, a czasami także życia seminaryjnego z tą jednak różnicą, że ten fenomen na polu liturgicznym natychmiast daje się zauważyć. Poza tym sektor liturgiczny jest najbardziej niepokojony w całej reformie posoborowej. Odczuwa się dziś silne napięcia pomiędzy tymi, którzy pozostali mocno przywiązani do dotychczasowych form kultycznych, a tymi, którzy w rozmachu odnowy chcieliby wyjść poza ramy wyznaczone przez reformę liturgiczną. Są to zjawiska raczej nieistotne w całości procesu odnowy i rodzą się raczej z nieznajomości samej liturgii oraz powierzchownej znajomości ksiąg liturgicznych. Dewiacje występują w dwóch kierunkach:

a) niektóre grupki wiernych i kapłanów — pod pretekstem przywiązania do tradycji — proklamują przywiązanie do dotychczasowej liturgii, poddają ostrej krytyce soborową odnowę, przeciwstawiają liturgię mszalną z czasów Piusa V zreformowanej za Pawła VI itd.

b) Inni — w pogoni za rzekomą otwartością, koniecznością lepszej adaptacji — przekraczają prawne ustalenia, np. stosują abstrakcyjne generalne w sytuacjach niedozwolonych, do homilii wprowadzają dodatkowe dialogi z ludem, przeplatają je przemówieniami społeczno-politycznymi, lektury biblijne zastępują czytaniem świeckimi, komponują nowe modlitwy i wstawiają je w miejscach przez prawo niedopuszczalnych, niekiedy celebryją bez szat liturgicznych itd. Pod pozorem adaptacji wprowadza się niekiedy do celebracji elementy, które nie respektują momentu sakralnego, zaciemniają naukę chrześcijańską, osłabiają moment nadprzyrodzony. Obserwuje się także tendencje skrajnego upraszczania, zaniedbywanie aspektu uniwersalnego na korzyść narodowego. Drastycznie ogranicza się kult świętych itd. Występują też opinie, że język reformy, zwłaszcza symboli i znaków, jest zbyt powiązany z przeszłością, zbyt „agrarny”, a nawet zwrócony ku przeszłości. Stąd pochodzą twierdzenia, że w liturgii zbyt wiele „biblizmu”, że jest ona zbyt wertykalna — Bóg ma być w niej odizolowany od spraw i problemów, którymi żyje dzisiejszy człowiek.

Permanentnie występująca pokusa nadmiernej twórczości w celebracji stwarza, zdaniem niektórych, wiele niepokojów i niepewności. Inni natomiast domagają się jeszcze większego pluralizmu w obrzędach. Są i tacy, którzy sądzą, że wspólnota jest bezbronna wobec

arbitralności i subiektywizmu niektórych celebransów, a to zagraża znów nową „klerurią”, tak typową dla minionych wieków.

Zamiast odpowiedzi na poszczególne zarzuty powtarzamy znane twierdzenie: liturgia nie jest jedynie akcją kleru z prawem obecności zarezerwowanym ludowi, lecz jest to celebrowanie wspólnotowe, z żywym uczestnictwem wszystkich ochrzczonych.

4. INSTRUKCJA A FORMACJA LITURGICZNA W SEMINARIACH

A. Odnowa liturgii a formacja liturgiczna w seminariach

Realizm Instrukcji, jej przyleganie do aktualnej sytuacji liturgicznej w świecie, są rozpoznawalne w poruszanych przez nią problemach. Zmiany bowiem rytualne, przeprowadzane od z górą piętnastu lat, są znakiem transformacji dokonującej się również w dyscyplinach teologicznych, w życiu pastoralnym, duchowym i to zarówno w Kościele powszechnym, jak i lokalnym.

Instrukcja, pozytywnie oceniająca całość reformy liturgicznej, chce odpowiedzieć na niektóre trudne problemy związane z odnową liturgiczną, aby tam, gdzie jest to konieczne, umożliwić wierną i zrównoważoną aktualizację postulatów soborowej odnowy, w sektorze właściwym swej kompetencji.

Z Instrukcji wynika wyraźnie, że byłoby nieprawdziwe identyfikowanie odnowy liturgicznej jedynie ze zmianą rytów. Znane jest bowiem adagium, że liturgia to nie tylko informacja, lecz także formacja duchowa wszystkich uczestników zgromadzenia liturgicznego, kleru także! Bez wątpienia dotykamy tu punktu bolesnego całej reformy liturgicznej. Jeszcze przed otwarciem Soboru, w fazie przedprzygotowawczej, zadawano sobie podstawowe pytanie: kto będzie przeprowadzał realizację postulatów soborowych, komu to powierzyć? Odpowiedź była prosta i jasna: odnowę musi przeprowadzić przede wszystkim kler. Znając jednakże ówczesny prawie całkowity brak przygotowania ze strony kleru, zastanawiano się, czy nie byłoby właściwe odczekać nieco, aby najpierw odpowiednio przygotować aktualnych i przyszłych celebransów? Wybrano słuszne wtedy rozwiązanie, czyli rozpoczęto — równocześnie z praktycznym realizowaniem reformy — dokształcanie kleru. Był to znak dużego zaufania Kościoła do możliwości kapłanów i wiary w ich wrażliwość duszpasterską. Temu zaufaniu oczywiście nie mogli wszyscy w pełni sprostać. Tym bardziej więc wzrosła nadzieja w odpowiednim przygotowaniu przyszłych pokoleń kapłańskich także poprzez liturgiczną formację w seminariach. Dlatego zaraz po promulgacji Konstytucji Liturgicznej (4 XII 1963), Kongregacja do Spraw Wychowania Kato-

lickiego uznała za potrzebne przygotowanie odpowiedniego dokumentu określającego nauczanie i wychowanie liturgiczne w seminariach. Tekst ten, opublikowany 25 XI 1965, przybrał formę *Instrukcji liturgicznej dla seminariów*. Była ona odbiciem problemów wyłaniających się bezpośrednio po zakończeniu Soboru. Szybkie jednak tempo przemian społecznych, pastoralnych, zauważalnych także w dziedzinie teologii na przestrzeni ostatnich piętnastu lat, zrodziło potrzebę nowego tekstu, uwzględniającego całą problematykę chwili obecnej, zarówno w zakresie formacji, jak i nauczania liturgii w seminariach.

Klucza metodologicznego do Instrukcji należy szukać w tym samym kryterium, które jest właściwe dla reformy liturgicznej. Chodzi w ostateczności o autentyczną duchową odnowę życia wiernych poprzez liturgię. Dlatego duchowość liturgiczna przedstawiona jest w Instrukcji jako istotna siła motoryczna pastoralnych inicjatyw duszpasterza, jako fundamentalna motywacja jego apostołskiej działalności. Oczywiście, duchowość liturgiczna nie wykuca duchowości indywidualnej. Nie zagłębiając się w poszczególne tematy duchowego życia przyszłych kapłanów, Instrukcja koncentruje duchowe życie alumnów w seminarium w sposób szczególny wokół Eucharystii, ponieważ kapłani realizują swą misję zbawczą przede wszystkim poprzez posługę eucharystyczną. Stąd tak wielkie, formacyjne znaczenie uczestnictwa w codziennych Mszach św. sprawowanych w seminarium.

B. Studium liturgii w seminariach

Część druga Instrukcji podaje ogólne założenia dotyczące studium liturgii, metody jej wykładu oraz praktycznej organizacji jej nauczania w seminariach. Reforma liturgiczna, aby mogła spełnić pokładane w niej nadzieje, potrzebuje odpowiednio wykształconych wykonawców. Związane jest to z poważnym potraktowaniem liturgii w programie studiów seminaryjnych. Dyrektywy Instrukcji są tu jednoznaczne: Opierają się na Soborowym stwierdzeniu (KL 16), że „w seminariach i zakonnych domach studiów naukę świętej liturgii należy zaliczyć do przedmiotów koniecznych i ważniejszych, na wydziałach zaś teologicznych do przedmiotów głównych”.

Liturgia musi być przekazywana w formie nauki. Seminarium duchowne winno zapewniać optymalne i naturalne warunki, aby przyszłych kapłanów wprowadzić w bogactwo duchowe Eucharystii, Liturgii Godzin, w nadprzyrodzony charakter niedzieli, roku liturgicznego, sakramentalnej pokuty, święceń kapłańskich, itd. Włączanie liturgii w codzienne życie seminarzystów musi być równocześnie wspierane pogłębionym studium liturgii. Te podwójne zadania liturgii, istotne w procesie formacyjnym przyszłych kapłanów, zostały już wcześniej zapowiedziane innym dokumentem Kongregacji dla

Spraw Wychowania Katolickiego z dnia 6 stycznia 1970, zatytułowanym: *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Przy nauczaniu liturgii należy mocno podkreślać jej doktrynalny, pastoralny, historyczny, ekumeniczny i ascetyczny wymiar. Właściwa metoda nauczania liturgii musi uwzględnić analizę rytów i tekstów liturgicznych, ich umiejscowienie w kontekście historycznym, a także studium porównawcze tradycji liturgicznych Kościoła Zachodniego z Kościołami Wschodnimi. Naukowe poznanie liturgii ułatwi studentom wyodrębnienie w akcjach liturgicznych elementów stałych, istotnych, niezmiennych i odróżnienia ich od elementów podlegających zmianom związanym z historią człowieka, jego kulturą i rozwojem teologii. Znajomość tych faktów jest ważną dla uchwycenia sensu i zamierzeń aktualnej reformy liturgicznej. Zakres problematyki liturgicznej, z którą powinien zapoznać się każdy alumn w czasie swoich studiów seminaryjnych, został szczegółowo podany w Dodatku. Warto tu podkreślić zwrócenie uwagi na znaczenie dyscyplin poza liturgicznych, których gruntowna znajomość pozwoli na głębszą penetrację w celebrowane tajemnice. Chodzi tu zwłaszcza o znajomość filologii klasycznej i archeologii chrześcijańskiej (bez których nie można dotrzeć do źródeł liturgicznych), teologii biblijnej (gdź liturgia jest *par excellence* biblijna), historii itd. Liturgia wykładana w tak szerokim kontekście będzie wolna od różnych jednostronności czy wręcz błędnych przeakcentowań znanych w przeszłości, a noszących nazwę rubrycyzmu, archeologizmu, archaizmu, legalizmu, pragmatyzmu, itd. Nie wchodząc w zbyt szczegółowe wyliczenie kwestii liturgicznych, z którymi winien zapoznać się alumn w czasie studiów seminaryjnych, podajemy jedynie główne zagadnienia, w kolejności zaproponowanej przez Instrukcję:

- natura liturgii i jej znaczenie w życiu Kościoła;
- hierarchiczny i wspólnotowy charakter liturgii;
- prawo liturgiczne;
- dydaktyczny i pastoralny wymiar liturgii;
- źródłowe traktowanie historii liturgii;
- Msza św. i kult Eucharystii;
- pozostałe sakramenty i sakramentalia;
- uświęcenie czasu: Dzień i Rok Pański, Liturgia Godzin.

Kończąc, chcemy zaznaczyć, że skomplikowana problematyka obecnej fazy odnowy liturgicznej zaprezentowana została w naszym opracowaniu z pewnymi uogólnieniami. Zostały one zdeterminowane zestawem tematów poruszonych przez samą Instrukcję, która chcąc objąć w krótkich zdaniach całość życia liturgicznego w seminarium duchownym na świecie, prezentuje je również w ogólnych zarysach. Niektóre zaś krytyczne uwagi Instrukcji na temat procesu odnowy liturgicznej w seminariach, adresowane są raczej do niektórych śro-

dowisk Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Polskie zaś seminaria skorzystają z podkreślenia w Instrukcji formacyjnego charakteru liturgii, zauważenia teologicznego wymiaru liturgii, który jest przecież istotną podstawą i motywacją dla pastoralnej działalności przyszłych kapłanów.

Warszawa—Gniezno

KS. JERZY STEFAŃSKI

Ks. Władysław Bomba CM

LITURGIA W ŻYCIU SEMINARIJNYM

Mówienie o roli liturgii w całokształcie przygotowania do kapłaństwa zakłada uwzględnienie specyfiki życia seminaryjnego. Nie podejmując próby wnikliwego charakteryzowania wszystkich aspektów środowiska, można najogólniej powiedzieć, że seminarium jest to czas i miejsce przygotowania do udziału w kapłaństwie Chrystusa, w kapłaństwie sakramentalnym.

Czas i miejsce w tym wypadku mają swój sens o tyle, o ile są czasem w życiu człowieka i miejscem, w którym to życie trwa. Ponieważ zaś to życie jest określone przygotowaniem do uczestniczenia w Chrystusowym kapłaństwie, jest życiem ukierunkowanym ku Ojcu przez Chrystusa i w Duchu Świętym. Wydaje się, że użycie w tym miejscu tak wielkich słów może usprawiedliwiać fakt, iż seminarium stanowi społeczność, którą — posługując się terminologią pierwotnego chrześcijaństwa — można nazwać Kościołem. Punktem docelowym tego wywodu jest stwierdzenie, iż w życiu tak pojętej społeczności momentem najważniejszym jest bycie Kościołem, które dokonuje się w zgromadzeniu liturgicznym. To stwierdzenie bowiem już samo w sobie określa znaczenie i zadania liturgii w życiu seminaryjnym.

Ze świadomością wkraczania w problematykę następnego referatu, chcę zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt życia seminaryjnego.

Zgodnie z wiekową tradycją Kościoła i zgodnie z wymogami aktualnej *Rationis Institutionis Sacerdotalis* na pierwszym miejscu umieszcza się przygotowanie duchowe kandydatów z uwzględnieniem jednak nabywania przez nich umiejętności przekazywania przyswojonych wartości innym w ramach przyszej działalności duszpasterskiej. Te dwa cele, jakkolwiek nierównorzędne, trzeba mieć w równej mierze na uwadze w kształtowaniu duchowości alumnów.